

Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997, redakcja Uta von Freedon, Ursula Koch i Alfred Wiczorek, Römisch-Germanische Kommission, Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, t. 3, Mannheimer Geschichtsblätter. Neue Folge, zeszyt dodatkowy 2, Bonn 1999, VIII + 232 s. + 173 ryc. i 10 tab.

1500-lecie chrztu Chlodwiga przyniosło ożywienie zainteresowań dziejami i kulturą Franków. Najpełniejszym tego przejawem jest wystawa „*Les Francs – Pionniers de l’Europe*” = „*Die Franken-Wegbereiter Europas*”, prezentowana w 1996 i 1997 r. kolejno w Mannheim, Paryżu i Berlinie. Wspomniana rocznica wpłynęła również na wybór tematyki 48 sympozjum poświęconego historii Sasów, szczególną uwagę poświęcono tu wzajemnym kontaktom Franków i ludów zasiedlających tereny nad Morzem Północnym i Bałtykiem (s. V)¹.

Poza grupą artykułów dotyczących tej problematyki, znaczną część recenzowanego tomu stanowią rozprawy poświęcone chronologii okresu wędrówek ludów. Również ten fakt nie jest przypadkowym, w ostatnich latach obserwujemy wysiłki zmierzające do koordynacji badań nad chronologią V–VII w. w skali całego kontynentu. W pozostałych wystąpieniach zaprezentowano rezultaty najnowszych badań nad początkami wczesnego średniowiecza w północnej części Europy. Spośród wygłoszonych w Mannheim niemal 30 referatów opublikowano w recenzowanym tomie 18 (s. VI). Niestety wydawcy nie zamieścili listy wszystkich prezentowanych na konferencji referatów.

Omawianą publikację otwiera wprowadzające w tematykę wystąpienie M. Müller-Wille’go (*Das Frankenreich und der Norden. Zur Archäologie wechselseitiger Beziehungen während der Merowinger- und frühen Karolingerzeit*, s. 1–18). Na wybranych przykładach badacz ten zaprezentował powiązania terenów zajętych przez Franków, a także Alemanów, ze Skandynawią, głównie w V–VII w. W materiale archeologicznym wzajemne powiązania stają się widoczne około roku 500 i w pierwszej poł. VI w. Müller-Wille zwraca m.in. uwagę na pojawienie się wśród Alemanów niektórych zabytków skandynawskich (np. noszone przez kobiety reliefowe fibule typu północnego znane poza tym z Jutlandii i Kentu). Autor uważa ich obecność na południowoniemieckich cmentarzyskach za dowód związków małżeńskich zawieranych przez Skandynawki z Alemanami (s. 4–5). Także na pierwszą poł. VI w. datuje się rozprzestrzenienie brakteatów typu D na kontynencie. W nowszych opracowaniach brakteaty traktuje się jako zabytki, które „die skandinavische Identität ausserhalb Skandiaviens belegen” (s. 7). W tym kontekście zwraca Müller-Wille uwagę na pewne odrębności egzemplarzy środkowoeuropej-

¹Numery stron podawane bez dodatkowych danych bibliograficznych odnoszą się do recenzowanej pracy.

skich, m.in. nieco mniejszą wagę, co każe zastanowić się nad słusznością wspomnianej interpretacji (s. 7–8). Wpływy południowe w Skandynawii wyraźnie poświadczają wyniki analizy grobów z bronią. Miecze i inne frankijskie części uzbrojenia spotykamy w Skandynawii od pocz. VI w. po poł. VII w. O wzajemnych kontaktach świadczą nie tylko poszczególne importy, ale i ogólne zbieżności widoczne w składzie wyposażenia, a także w przemianach uzbrojenia, np. w zastępowaniu przez miecz broni typu *sax* (s. 8–11).

Artykuł Müller-Wille'go zamyka prezentacja wyników ostatnich badań nad centrami handlowymi u wybrzeży Bałtyku (s. 11–13). Do niedawna znaleźliśmy tego typu ośrodki datowane na stulecia VIII i następane, Autor omawia także ośrodki pochodzące z VI–VII w., np. Gudme czy Gamla Uppsala.

Skandynawskie importy na kontynencie szczegółowo omawia U. Koch (*Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins*, s. 175–194). Do najciekawszych ustaleń Autorki należą wyniki analizy materiałów z Alemanii. Na tamtejszych cmentarzyskach zabytki o charakterze skandynawskim pojawiają po ok. 530 r., wraz z przypisywanymi Turyngom. Starsze materiały skandynawskie koncentrowały się właśnie na terenie Turyngii. Należy zakładać, że po wcieleniu tej krainy do imperium Merowingów (531), wraz z Turyngami do Alemanii przesiedlało także mieszkających tam Skandynawów (s. 180–183).

Artykuły dotyczące zagadnień chronologicznych omawiają problematykę datowania stanowisk brytyjskich i skandynawskich. Opracowanie J. Hines'a (*Angelsächsische Chronologie: Probleme und Aussichten*, s. 19–30) ma charakter wprowadzający. W wypadku pochówków kobiecych klasyfikację chronologiczną zabytków utrudnia fakt, iż w niektórych regionach kobiety w obrębie swoich społeczności przez 3–4 generacje stosowały ten sam typ stroju, w rezultacie niektóre typy ozdób bardzo często współwystępują ze sobą w grobach, ale nie spotykamy ich wraz z innymi zabytkami. Dobrym przykładem są tu fibule krzyżowe i reliefowe. Tych ostatnich znamy ponad 200 egzemplarzy, krzyżowych kilkaset, ale tylko w pięciu przypadkach ozdoby te współwystępują w grobach (s. 20–22).

Wśród metod datowania bezwzględnej najwięcej miejsca poświęca J. Hines monetom oraz importom z kontynentu. W V–VI w. groby datowane monetami są nieliczne i koncentrują się na terenie Kentu. Moneta jest i pozostanie jednym z ważniejszych zabytków datujących dla okresu wczesnośredniowiecznego. Należy jednak podkreślić, że jej wiarygodność jako datownika zależy od ogólnych cech obiegu monetarnego na danym terenie. Dobrym przykładem są tu badania nad chronologią okresu awarskiego (568–822). Emisje z końca VI w. okazują się lepszymi datownikami niż monety z drugiej połowy VII w., z kolei datowanie monetami Herakliusza (610–641) sprzed 626 r. jest pewniejsze niż młodszymi emisjami tego władcy (Somogyi 1997, s. 139–146). Wykorzystanie monet w datowaniu materiałów anglosaskich powinno być więc poprzedzone kompleksowym opracowaniem tej kategorii źródeł. Jest to szczególnie istotne wobec

różnorodnego charakteru monet znanych z Anglii, poza emisjami importowanymi z południa po połowie VII w. pojawiają się monety rodzime.

Autor, referując wyniki najnowszych badań (cmentarzysko Edix Hill na pd. od Cambridge), stwierdza, iż przejście pomiędzy wydzielanymi fazami „wędrowkowludową” (Migration Period) oraz końcową (Final Phase) ma charakter skokowy, nie należy więc, wbrew wcześniejszym (w tym samego Hine’sa) sugestiom, wydzielać jakiejś fazy pośredniej. Przejście między jedną fazą a drugą należy synchronizować z przejściem od AM (=Ältere Merowingerzeit) II do AM III wg. H. Amenta, i datować na lata około 550–570 (s. 26–27).

M.G. Welch zajął się przede wszystkim chronologią wieku V w Anglii (*Relating Anglo-Saxon Chronology to Continental Chronologies in the fifth Century AD*, s. 31–38). W ogromnym stopniu chronologia brytyjska zależna jest od datacji znalezisk kontynentalnych. M.G. Welch stosuje nowsze datowanie faz (Stufe) II i III w ramach systemu H. W. Böhmego (1994, s. 75, przyp. 32). Autor podkreśla zanik wielu elementów kultury prowincjonalnorzymskiej już w pocz. V w. Analizując materiał sepulkralny jak i osadowy M. G. Welch stwierdza brak dowodów na zmieszanie materiałów prowincjonalnorzymskich z anglosaskimi, co wskazywać ma na lukę czasową (obejmującą jedno pokolenie) pomiędzy upadkiem rzymskiej Brytanii a pojawieniem się osadników germańskich². W rezultacie najwcześniejsze pochówki anglosaskie datuje M.G. Welch na lata 430-te, albo nawet wczesne 440-te (s.34).

Badacz ten podkreśla, iż zasiedlanie Wysp Brytyjskich przez Angłów, Sasów, Jutów nie było jednorazowym wydarzeniem, a raczej długotrwałym procesem, sięgającym początków VI w., a może i późniejszych dekad tego stulecia (s. 33). Należy stwierdzić, że weryfikacja tej tezy powinna być prowadzona nie tylko w oparciu o analizę materiałów brytyjskich, ale i znanych z terenów wyjściowych owej wędrowki. W wypadku krainy Angeln wyraźne załamanie osadnictwa widoczne jest około połowy V w., poświadczają je zarówno dane archeologiczne jak i palinologiczne. Z zamieszkiwaniem tu niewielkich grup miejscowej ludności należy się jednak liczyć aż do początku VI w. (Willroth 1992, s. 444, 477).

Kilka uwag poświęcić należy kwestii interpretacji mieczy określanych przez Welcha jako typ Samson-Oberlörick. Miecze te posiadają analogie galijskie, dlatego też w literaturze interpretowano je jako dowód osiedlania się w Anglii także frankijskich wojowników w środkowych dekadach V w. (s. 34). Welch sugeruje, iż pochówki owe kryją w rzeczywistości Sasów, którzy służąc w armii późnorzymskiej uzyskali owo uzbroje-

---

² Powyższy obraz odbiega od prezentowanego stosunkowo niedawno przez C. Hills, podkreślającej raczej dowody na płynne przejście pomiędzy okresem rzymskim a anglosaskim (1993). Analizy Welcha dowodzą, iż na przykład naczynia rzymskie znane z wczesnoanglosaskich cmentarzysk to wyroby znacznie starsze, np. z II w. n.e., nie można ich więc w żaden sposób traktować jako dowodów na dalsze trwanie kultury prowincjonalnorzymskiej w V w. (s. 31).

nie, a następnie osiedli w Anglii. Już H. W. Böhme wykazał, iż omawiane tu miecze³ przypisać należy późnorzymskim warsztatom pracującym na potrzeby wojska, nie należy odnosić ich więc do konkretnej grupy etnicznej (Böhme 1986, s. 509 i mapa – ryc. 34, por. też Böhme 1994, s. 82–98, mapa – ryc. 11). Należy jeszcze zauważyć, że w swej nowszej pracy przedstawia Böhme przekonujące dowody na możliwość późniejszego, niż sądzono dotychczas, datowania owych zabytków; odnosić je należy do drugiej poł. V w., przede wszystkim do ostatniej tercji tego stulecia (Böhme 1994, s. 95).

Na Wyspach Brytyjskich realizowany jest obecnie szerszy projekt analiz ¹⁴C, mających pomóc w datowaniu V–VIII w. Jego pierwsze wyniki prezentują Ch. Scull i A. Bayliss (*Radiocarbon Dating and Anglo-Saxon Graves*, s. 39–50) używając metody ¹⁴C do datowania szkieletowego cmentarzyska w Ipswich, stan. St Stephan's Lane (Buttermarket), hrabstwo Suffolk. Analizy prowadzone metodami archeologicznymi, jak i radiowęglową, pozwalają datować założenie cmentarza na początek VII w., lecz poważne rozbieżności wiążą się z chronologią jednego z najpóźniejszych grobów (nr 4152). Badania metodą ¹⁴C pozwalają datować ów pochówek na lata 610–660 (por. s. 44, tab. 1), tymczasem zmarłego wyposażono w monetę Offy wybitą po 792 r.! Autorzy opracowania stwierdzają, iż opisana różnica wynika z faktu, że „coin from grave 4152 is intrusive or that it represents a substitution at post-excavation” (s. 48). W dalszych rozważaniach przyjmują, iż cmentarzysko przestało funkcjonować w końcu VII w. (s. 49, ryc. 7). W zaistniałej sytuacji należy raczej stwierdzić, iż z nieznanym nam powodów datowanie ¹⁴C grobu 4152 dało błędny wynik i przyjmować trwanie cmentarzyska aż po koniec VIII w. Jeżeli natomiast rzeczywiście istnieją podstawy by przypuszczać, że pens Offy może być późniejszą domieszką, należy zastanowić się, czy warto było w ogóle przeprowadzać analizę radiowęglową tego cmentarzyska, skoro istniało niebezpieczeństwo, iż wyników tych analiz nie będzie można jednoznacznie weryfikować metodami archeologicznymi.

Chronologii brakteatów poświęcone jest opracowanie M. Axboe (*Die Chronologie der Goldbrakteaten – regional und überregional*, s. 61–73). Autor skoncentrował się na chronologii relatywnej brakteatów typu A–C, bardzo istotne są jednak Jego ustalenia także co do początków produkcji interesujących nas zabytków (s. 69). W oparciu o analizę niektórych wątków ornamentacyjnych, czy sposobu wykonania wzoru, moment ten przesuwa Axboe na poł. V w. (datowanie tradycyjne to koniec V w.). W tym kontekście warto przytoczyć ostatnie uwagi A. Burschego. Najstarsze brakteaty znane są wyłącznie ze skarbów skandynawskich, ich datowanie bazuje na chronologii znalezionych tam monet. W materiale numizmatycznym wyraźnie uchwytne jest horyzont skarbów kończących się solidami Leona I (457–474), brak natomiast skarbów, których ukrycie odnosić należałoby do schyłku IV lub pierwszej połowy V w. Być może ten fakt, a nie później-

³ Określane zresztą jako typ Krefeld-Gellep/Samson/Abingdon, lub skrótowo jako Krefeld-Gellep (Böhme 1986, s. 508; 1994, s. 70, przyp. 9).

szy początek produkcji brakteatów powoduje, iż najstarsze ich przykłady odnosić można dopiero do drugiej połowy V w. (Bursche 1998, s. 159, 161)!

❖ K. H. Nielsen krótko przedstawiła stan badań nad V–VI w. w Skandynawii (*Zur frühmittelalterlichen Chronologie Skandinaviens: eine Einführung*, s. 51–60). Podstawowym elementem umożliwiającym datowanie bezwzględne są dla Skandynawii analogie kontynentalne (s. 56–57). Do najżywiej dyskutowanych obecnie problemów należy datacja końca okresu wędrówek ludów i początku okresu Vendel w Skandynawii. Wyniki analizy grobów żeńskich wskazują, że początek okresu Vendel datować należy na ok. rok 540, natomiast chronologia uzbrojenia jak i brakteatów nastrocza poważnych kłopotów, zabytki przynależne do okresu wędrówek ludów wydają się nie być młodsze niż lata 510/530, z drugiej zaś strony chronologia niektórych części uzbrojenia, a zwłaszcza uprzęży końskiej, sugeruje, iż okres Vendel zaczął się dopiero po ok. 560 r.

Do grupy poświęconej problemom chronologicznym zaliczono też opracowanie E. Wamersa. W obszernym wystąpieniu zaprezentował on nową koncepcję na temat genezy stylu zwanego niekiedy stylem Oseberg (*Zwischen Salzburg und Oseberg. Zu Ursprung und Ikonographie des nordischen Greiftierstils*, s. 195–228). W świetle nowych, opartych na wynikach analiz dendrochronologicznych, ustaleń zabytki zdobione w stylu Oseberg datować należy na pierwszą tercję IX w. Do jego wytworzenia się w Skandynawii dochodzi w wyniku oddziaływań zabytków zdobionych stylem typu kielich Tassila. Te ostatnie dostały się do Skandynawii w związku z pierwszymi akcjami misyjnymi.

❖ Pozostałe artykuły publikowane w recenzowanym tomie dotyczą poszczególnych zabytków, stanowisk bądź zjawisk społeczno-religijnych. S. Zipperer swój artykuł poświęciła problemowi pensów króla Offy przedstawiających na awersie żonę władcy *Cynethryth* (s. 121–127). Umieszczenie kobiety na monecie jest w tym okresie rzadkością. Autorka sugeruje, iż inspiracją dla władcy były rzymskie denary z I w.n.e. na których niejednokrotnie przedstawiano małżonkę bądź matkę cesarza. Bicie takich monet miało stanowić dowód przywiązania króla Mercji do tradycji rzymskich. Przyjmując rozumowanie Autorki, należy zakładać, iż poddani Offy znali monety rzymskie z I w.n.e., gdyż tylko wtedy mogli oni właściwie odczytać intencje swego władcy. Monety rzymskie funkcjonowały niekiedy, używane wtórnice, w późniejszych fazach średniowiecza, z reguły chodzi tu o monety z III–IV w., ale niekiedy i o denary I–II w., jak w wypadku Skandynawii (Gaul 1983). Dla udowodnienia tezy S. Zipperer niezbędnym byłoby więc znalezienie wśród materiałów anglosaskich z VIII w. rzymskich denarów z przedstawieniami kobiet.

W dalszej części tomu B. Magnus omawia fibulę znaną w bagnie w Segerstad, Öja w Szwecji (s. 75–82). Technikę produkcji jak i zdobienia fibul krzyżowych, prezentuje C. Mortimer (s. 83–90). Paciorki szklane z dwóch cmentarzysk nad Wezerą omawia M. Siegmann (s. 129–138). Z kolei B. Solberg omawia pochodzące z Norwegii,

datowane na IV–VI w., kamienne fallusy (s. 99–106). K.L. Poulsen prezentuje wyniki wstępnych badań potężnych umocnień na wyspie Lolland (s. 107–120). B. Ludowici analizując pochówki umieszczone w kurhanie w Klein-Vahlberg, oraz grupę podobnych obiektów sugeruje, iż miałyby to być pochówki Sasów, biorących udział, u boku Franków, w likwidacji państwa Turyngów w 531 r. (s. 139–152). Oddziaływaniom saskim poświęcone jest także opracowanie A.H. Schubert (s. 153–165). F. Siegmund, w oparciu o wybrane cechy obrządku pogrzebowego, stara się zweryfikować archeologicznie przebieg granicy pomiędzy terenami frankijskimi i saskimi (s. 167–173). Pozycji kobiety w 2 poł. I tyś. w Skandynawii poświęciła swój artykuł A.-S. Gräslund (s. 91–98).

Recenzowany tom zamyka alfabetyczny wykaz wszystkich stanowisk, na które powołują się autorzy poszczególnych artykułów (s. 229–232). Każdy artykuł zaopatrzone w anglo- lub niemieckojęzyczne streszczenie, za każdym razem podano także adres Autora.

Trudno o całościową ocenę omawianego wydawnictwa. Powodem jest z jednej strony rozległość poruszanej problematyki, z drugiej zaś fakt, iż artykuły poświęcone zagadnieniom chronologii prezentują wstępne rezultaty zaplanowanych na dłużej projektów. Tematem, który w zasadzie został całkowicie przemilczany, są powiązania terenów zasiedlonych przez Słowian z Frankami czy ludami Skandynawii. Ponieważ w niniejszym tomie nie zamieszczono wykazu wygłoszonych w Mannheim referatów trudno stwierdzić, czy problematyki tej w ogóle nie uwzględniono w toku obrad, czy też Referenci nie dostarczyli na czas swych wystąpień. Z nowszych opracowań poświęconych kontaktom frankijsko-skandynawsko-słowiańskim należy wymienić prace S. Brathera (1996) i W. Duczki (1997).

Marcin Wołoszyn
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

B ö h m e Horst Wolfgang

- 1986 *Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische Besiedlung Englands im 5. Jahrhundert*, JbRGZ Mainz 33.2, s. 469–574.
- 1994 *Der Frankenkönig Childerich zwischen Attila und Aëtius. Zu den Goldgriffspalten der Merowingerzeit*, [w:] *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag* (C. Dobiat red.), Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16, Marburg, s. 69–110.

Brather Sebastian

- 1996 *Merowinger- und karolingerzeitliches „Fremdgut“ bei den Nordwestslawen. Gebrauchsgut und Elitenkultur im südwestlichen Ostseeraum*, *Prähistorische Zeitschrift* 71, s. 46–84.

Bursche Aleksander

- 1998 *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, Światowid, Supplement, Series A: Antiquity 2, Warszawa.

Duczko Władysław

- 1997 *Scandinavians in the Southern Baltic between the 5 and the 10 Century A.D.*, [w:] *Origins of Central Europe*, P. Urbańczyk, red., Warszawa, s. 191–211.

Gaul Jan

- 1983 *Denary rzymskie z I I II w. w znaleziskach z okresu wędrowek ludów w zachodniej strefie Morza Bałtyckiego*, „Wiadomości Numizmatyczne” 27.3–4, s. 238–249.

Hills Catherine

- 1993 *The Anglo-Saxon settlement of England. The state of research in Britain in the late 1980s*, [w:] *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*, (M. Müller-Wille, R. Schneider, red.), 1, *Vorträge und Forschungen* 41, Sigmaringen, s. 303–315.

Somogyi Peter

- 1997 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*, F. Daim red., 5, Innsbruck.

Willroth Karl Heinz

- 1992 *Untersuchungen zur Besiedlungsgeschichte der Landschaften Angeln und Schwansen von der älteren Bronzezeit bis zum frühen Mittelalter. Eine Studie zur Chronologie, Chorologie und Siedlungskunde*. Offa-Bücher 72. Neumünster.